

АНОТАЦІЯ

Потапенко Р. М. Науково-педагогічна інтелігенція Української РСР в умовах соціогуманітарних змін 1985-1991 рр. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 032 «Історія та археологія». – Університет Григорія Сковороди в Переяславі Міністерства освіти і науки України, Переяслав, Національна наукова сільськогосподарська бібліотека Національної академії аграрних наук України, Київ, 2020.

У дисертаційній праці на основі аналізу широкої джерельної бази та з урахуванням здобутків української історіографії з'ясовано роль та місце науково-педагогічної інтелігенції Української РСР в процесах соціогуманітарних змін 1985-1891 рр.

Об'єкт дослідження – науково-педагогічні працівники всіх ланок радянської системи народної освіти, котрі забезпечували соціогуманітарний напрямок освітнього процесу.

Предметом дослідження є навчально-виховна, науково-дослідницька робота науково-педагогічних кадрів у напрямку формування демократичної, національно зорієнтованої освіти, посиленні її соціогуманітарної складової в умовах реформаційного курсу перебудови, впливу державних, ідеологічних, національних факторів на освітній процес і роботу науково-педагогічних кадрів.

Методологічну основу роботи склали принципи історизму, науковості, всебічності, системності, об'єктивності та соціального підходу, завдяки яким досліджено становище та діяльність науково-педагогічної інтелігенції в контексті соціогуманітарних змін 1985-1991 рр. В основу дисертації покладено сукупність загальнонаукових та спеціальних історичних методів (описовий, аналітичний, синтезу, узагальнення, проблемно-хронологічний, класифікації, критичний, періодизації, статистичний, історико-ситуаційний тощо), що дало можливість проаналізувати соціогуманітарну складову

діяльності науково-педагогічної інтелігенції в умовах «перебудови» 1985-1991 рр.

Наукова новизна одержаних результатів полягає, передусім, у постановці та науковій розробці проблеми, яка на сьогодні не знайшла системного аналізу в науковій літературі. У дисертаційному дослідженні здійснено комплексний аналіз соціогуманітарної складової діяльності науково-педагогічної інтелігенції в умовах суспільно-політичних та соціокультурних змін «перебудови».

Здійснено власний науково-методологічний аналіз поняття «інтелігенція» як особливої соціокультурної та професійної групи суспільства, дано її кількісні та якісні характеристики.

Охарактеризовано діяльність науковців та педагогів в умовах наростання системної кризи державної ідеології; показано негативні наслідки залучення науково-педагогічних працівників до поширення комуністичної пропаганди засобами освіти, науки. Доведено, що демократичні зміни у науково-педагогічному середовищі зумовили процеси деполітизації освіти, внесли зміни в систему підготовки кадрів.

Доведено ключову роль науково-педагогічних кадрів у процесах модернізації освітнього простору через призму його інформатизації та посилення соціогуманітарної складової в навчанні, пошуку нових форм і методів викладання циклу суспільно-гуманітарних дисциплін; охарактеризовано співпрацю науково-академічних і педагогічних кіл України в руслі оновлення змісту і методів навчання.

Показано активну громадянську позицію вчителів і науково-педагогічних працівників вищої школи в підготовці та реалізації Закону про мови в Україні; доведено, що реалізація мовного законодавства в 1989 р. з одного боку, відбувалася під впливом національно-свідомої інтелігенції, в т.ч. педагогів-гуманітаріїв, з другого, – заклала основи підготовки науково-технічних, гуманітарних кадрів на національній мові, що відіграло ключову роль у процесах державного будівництва незалежної України.

Проаналізовано місце та роль науково-педагогічної інтелігенції в процесах національного відродження, формування історичної пам'яті, утвердження національної ідентичності засобами освіти. Показано результати взаємодії наукових та педагогічних кадрів у процесі реалізації українознавчих студій та їх запровадження в освітній процес; висвітлено внесок науково-педагогічних працівників у відродження народознавства та формування ідеології незалежності України.

Здійснене дослідження дало можливість зробити аргументований висновок про особливе, виняткове становище науково-педагогічної інтелігенції в умовах «перебудови» як в науково-освітній сфері, так і в державницьких суспільно-політичних процесах. Її аналіз дав можливість реконструювати картину місця та ролі науково-педагогічної інтелігенції в історії України доби «перебудови» 1985 – 1991 рр., суттєво доповнити, а разом з іншими пострадянськими дослідженнями, зафіксувати динаміку світоглядних і професійних трансформацій у науково-педагогічних колах через соціогуманітарну призму.

Науково-педагогічна інтелігенція проаналізована у загальноісторичному аспекті, цінним для дослідження є з'ясування внеску науково-педагогічної інтелігенції в реалізацію державних завдань у системі освіти, підготовки національних кадрів на засадах демократизації, гуманізації, гуманітаризації освітнього процесу, її впливу на свідомість соціуму у переломний період історії.

Практичне застосування отриманих результатів полягає у можливості використання представлених у роботі матеріалів дослідження для подальшої розробки даної теми або окремих її аспектів. Результати дисертації можуть бути використані при розробці нормативних, спеціалізованих курсів лекцій з історії України доби «перебудови». При написанні узагальнюючих праць з історії інтелігенції, науково-освітнього розвитку України, при підготовці підручників і посібників з новітньої історії України, історії науки і техніки, а також у навчальній роботі вузів. Практичні висновки та теоретичні

узагальнення можуть бути цінними при реформуванні освітньої галузі, формуванні державної стратегії в руслі співпраці з інтелігенцією, подолання негативних явищ в соціогуманітарній сфері на сучасному етапі розвитку Української держави.

У вступі обґрунтовано актуальність даної теми, її зв'язок із науковими темами і програмами, визначено мету і дослідницькі завдання, об'єкт і предмет наукового пошуку, показано наукову новизну, пояснено практичну цінність дисертації, відображено апробацію результатів дослідження, подано відомості про структуру та обсяг роботи.

Розділ I «Історіографія, джерельна база та методологія дослідження» присвячений аналізу ступеня історіографічної розробки теми, її джерельного забезпечення та пошуків ефективних інструментів дослідження. У межах першого розділу автором було з'ясовано, що проблема науково-педагогічної інтелігенції Української РСР в умовах соціогуманітарних змін 1985 – 1991 рр. вивчена лише фрагментарно і не дає цілісної та об'єктивної картини щодо трансформаційних процесів науково-освітньої сфери, що й зумовлює необхідність комплексного дослідження цієї проблеми на дисертаційному рівні.

Джерельна база дослідження включає: матеріали центральних державних архівів України; періодичні видання; опубліковані офіційні матеріали державних та партійних органів СРСР і УРСР; матеріали навчально-методичного характеру. Її всебічний аналіз забезпечив досягнення поставленої мети та завдань – сформувати цілісну картину місця та ролі науково-педагогічної інтелігенції Української РСР в умовах «перебудови» та національного відродження, а також зробити відповідні висновки, що виносяться на захист.

Застосування у дослідженні наукових принципів, загальнонаукових і спеціальних історичних методів дало змогу уникнути упередженості та однобічності, комплексно та всебічно проаналізувати соціогуманітарну

діяльність науково-педагогічної інтелігенції доби перебудови 1985-1991 рр. та забезпечити наукову достовірність результатів, отриманих у дисертації.

У розділі II «Науково-педагогічна інтелігенція в процесах демократизації освіти» проаналізовано соціокультурний феномен інтелігенції в умовах суспільно-політичних та соціокультурних трансформацій. Показано становище науково-педагогічних кіл в умовах поглиблення державної ідеологічної кризи. З'ясовано, як політика гласності, демократизації, лібералізації, плюралізму вплинула на педагогічні кадри та зумовила деполітизацію освіти. Висвітлено ключову роль науково-педагогічних працівників у процесах модернізації системи освіти в напрямку її інформатизації, наближення до завдань НТР, демократизації, гуманітаризації, і гуманізації освітнього простору, пошуку національної освітньої парадигми.

У розділі III «Науково-педагогічна інтелігенція в творенні національного соціогуманітарного простору» досліджено потенціал науково-педагогічної інтелігенції в мовному дискурсі та реалізації Закону про мови як основи підготовки національних кадрів. Проаналізовано результати співпраці науковців та освітян у реалізації українознавчих студій та їх запровадженні в освітній процес.

Таким чином, у межах дисертаційної роботи досліджено комплекс питань із з'ясування становища та діяльності науково-педагогічної інтелігенції Української РСР в процесах соціогуманітарних змін 1985 – 1991 рр. Отримані в ході опрацювання джерельної бази та різнопланової наукової літератури факти, дають підстави для узагальненого висновку про те, що науково-педагогічна інтелігенція в умовах «перебудови» справила значний вплив на утвердження гласності, лібералізації та демократизації суспільства через оновлення системи освіти, посилення її національного характеру, підготовку нових кадрів, сприяла формуванню національної свідомості, демократизації соціуму та закладення основ майбутньої незалежної України.

Ключові слова: науково-педагогічна інтелігенція, «перебудова», гласність, соціогуманітарні процеси, освіта, наука, суспільно-гуманітарні

студії, ідеологія, українська мова, Закон про мови, україно(народо)знавство, національна свідомість.

Список опублікованих праць за темою дисертації

Статті у наукових фахових виданнях України

Публікації, що відображають основні наукові результати дисертації в наукових фахових виданнях та у виданнях, які включені до міжнародних наукометричних баз:

1. Потапенко Р. М. Науково-освітня інтелігенція в процесах трансформації українознавчих студій в період суспільно-політичних перетворень (1985-1991). *Наукові записки з української історії: збірник наукових статей*. Переяслав-Хмельницький, 2019. Вип. 46. С. 225-232.

2. Потапенко Р. М. Ідеологема «братніх народів» в період гласності: залучення науково-освітніх працівників до міфотворчості. *Часопис української історії* / За ред. доктора історичних наук, професора А. П. Коцура. Київ, 2020. Вип. 41. С. 24-29.

3. Потапенко Р. М. Участь науково-педагогічної інтелігенції в демократизації освітнього простору України періоду перебудови (1985-1991 рр). *Часопис української історії* / За ред. доктора історичних наук, професора А. П. Коцура. Київ, 2018. Вип. 38. С. 58-64.

4. Потапенко Р. М. Науково-освітня інтелігенція України в умовах перебудови: теоретико-методологічні аспекти проблеми. *Переяславський літопис: зб. наук. статей* / [ред. колегія: Коцур В. П. (голов. ред.) та ін.]. Переяслав-Хмельницький, 2017. Вип. 12. С. 57-63.

5. Потапенко Р. М. Науково-освітня інтелігенція України в умовах перебудови: пошук національно-освітньої парадигми. *Наукові записки з української історії: зб. наук. ст.* Переяслав-Хмельницький (Київ. обл.): Домбровська Я. М., 2017. Вип. 42 (Спецвипуск). С. 131-136.

6. Потапенко Р. М. Науково-освітня інтелігенція України в суспільно-політичних процесах доби перебудови. *Наукові записки з української історії: зб. наук. ст.* Переяслав-Хмельницький (Київ. обл.): Домбровська Я. М., 2017. Вип. 41. С. 83- 88.

7. Потапенко Р. М. Інтелігенція України в умовах суспільно-політичних трансформацій періоду перебудови 1985-1991 рр. *Наукові записки з української історії: зб. наук. ст.* Переяслав-Хмельницький (Київ. обл.): Домбровська Я. М., 2018. Вип. 43. С. 161-167.

8. Ruslana Potapenko, Education as a main factor in the social development of Ukraine: historical experience of the period «Perestroika». *European philosophical and historical discourse*. Volume 6. Issue 1. 2020. P. 89-94.

Публікації, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

9. Потапенко Р. М. Інтелігенція в умовах суспільно-політичних трансформацій кінця 1980-х рр. *Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «Етнічні та етнополітичні виклики в умовах глобалізації» 25-26 травня 2018 р.* Переяслав-Хмельницький, 2018. С. 73-78.

10. Тарапон О., Потапенко Р. Соціокультурний феномен інтелігенції України: історико-філософський дискурс другої половини ХІХ ст. – 1980 х рр. *Матеріали ХХVIII Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції «Проблеми та перспективи розвитку сучасної науки в країнах Європи та Азії».* Збірник наукових праць. Переяслав, 2020. С. 21-23.

11. Потапенко Р. М. Науково-освітня інтелігенція України в умовах перебудови: пошук національно-освітньої парадигми. *Міжнародна науково-практична конференція «Україна в сучасному європейському просторі в умовах зовнішньополітичних викликів» (18-19 травня 2017).* Переяслав-Хмельницький, 2017.

12. Потапенко Р. М. Вивчення історії Великої Вітчизняної війни в освітньому процесі періоду перебудови (1985-1991 рр.). *Круглий стіл*

«Військово-політична криза кінця 30-х років ХХ століття (до 80-річчя початку Другої Світової війни)» (25 вересня 2019). Переяслав-Хмельницький, 2019.

13. Потапенко Р. М. Вплив офіційної політики та ідеологічної пропаганди на діяльність науково-освітньої інтелігенції в період гласності (1985-91 рр.). *VII Всеукраїнська науково-практична конференція молодих учених, аспірантів та студентів «Основні напрямки розвитку наукових досліджень молодих учених»* (19-20 листопада 2019). Переяслав, 2019.

14. Потапенко Р. М. Нове трактування зображення Російської імперії в поемі І. Котляревського «Енеїда» в добу «перебудови». *I Всеукраїнська науково-практична Інтернет-конференція «Іван Котляревський та українська культура ХІХ-ХХІ століть (до 250-ліття від дня народження письменника)»* (27-28 листопада 2019). Переяслав-Хмельницький, 2019.

15. Потапенко Р. М. Участь науково-освітньої інтелігенції УРСР в суспільно-політичному дискурсі періоду перебудови (1985-1991 рр.). *Міжнародна науково-практична конференція «Суспільні науки, полікультурність, інтернаціоналізація: світовий досвід і перспективи для України»* (16-17 травня 2019). Переяслав-Хмельницький, 2019.

16. Потапенко Р. М. Науково-освітні працівники в етнонаціональних процесах: досвід доби перебудови (1985 – 1991 рр.). *Міжнародна науково-практична онлайн конференція «Етнічність. Націоналізм. Глобалізм»* (18 травня 2020). Переяслав (Україна), 2020.